

П173797

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1927

Поезії: В. Сосюра, М. Сайко,
Т. Бутович, В. Мисик, Л. Чернов,
Ст. Яновський, Г. Плискунівський,
Ж. Дюамель.

Проза: О. Азовський — *Земля*.
Н. Романович-Ткаченко — *Марко
й Мара*. Н. Гринюк і П. Заго-
руйко — *В глузу ніч*. Поль Моран —
Містер Ю. Панаїт Істраті — *Ніч
у плавнях*.

Статті: В. Беркович — *Філософія
Бергсона*. Л. Катц — *Госп. криза
та чужинці робітники у Фран-
ції*. В. Рудницький — *Географічна
наука на укр. землях*. С. Ко-
зуб — *Мопассан і Коцюбинський*.
В. Серж — *Машина і спорт у
французькій літературі*. О. Бу-
зинний — *Шевченкова „Хустина“*.
Є. Кузьмий — *Г. Нарбут і завдання
графіки*. П. Рулін — *Образи Зань-
ковецької*. Я. Полфіоров — *Су-
часна французька музика*.

Книгу присвячено сучасн. Франції.

№ 3

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

V.N. Karazin Kharkiv National University

00250702

2

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ
НЕ ПОЗЖЕ ОБОЗНАЧЕННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

[illegible]

ЦНБ ХНУ
Дата повернення:

0
7-45

у

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІ-
ТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 3

(48)

~~Х~~

6 MAR 1929

БЕРЕЗЕНЬ

1927

А.М.С. 1914
К.М.С. 1914
В.М.С. 1914
Г.М.С. 1914
Д.М.С. 1914
Е.М.С. 1914
Ж.М.С. 1914
З.М.С. 1914
И.М.С. 1914
К.М.С. 1914
Л.М.С. 1914
М.М.С. 1914
Н.М.С. 1914
О.М.С. 1914
П.М.С. 1914
Р.М.С. 1914
С.М.С. 1914
Т.М.С. 1914
У.М.С. 1914
Ф.М.С. 1914
Х.М.С. 1914
Ц.М.С. 1914
Ч.М.С. 1914
Ш.М.С. 1914
Щ.М.С. 1914
Ъ.М.С. 1914
Ы.М.С. 1914
Ь.М.С. 1914
Э.М.С. 1914
Ю.М.С. 1914
Я.М.С. 1914

5(47.714) „1927“ = 91.79

ЗМІСТ

	Стор.
В. Сосюра. Мати. Поезії.	5
М. Сайко. Поезії.	6
Олег Азовський. Земля. Драматична поема.	7
Т. Бутович. Рoste життя України. Поезії.	40
" Село іде. Поезії.	40
В. Мисик. Баба. Поезії.	41
Н. Романович-Ткаченко. Марко й Мара. Оповідання.	45
Л. Чернов. Поезії.	59
Ст. Яновський. Поезії.	60
Н. Гринюк і П. Загоруйко. В глупу ніч. Оповідання.	61
Г. Плискунівський. * * * Поезії.	67
Поль Моран. Містер Ю. Оповідання. Переклад з франц.	68
Ж. Дюамель. Ода до кількох людей.	72
Панайт Істраті. Ніч у плавнях. Переклад з франц.	75
 В. Беркович. Соціально-екзистенційна інтуїтивна філософія Бергсона.	80
Лео Катц. Господарська криза та чужинці-робітники у Франції.	95
В. Рудницький. Завдання географічної науки на українських землях.	102
 С. Козуб. Мопассан і Коцюбинський.	113
В. Серж. Машина і спорт у французькій літературі.	129
О. Бузинний. Новий рукопис Шевченкової „Хустини“.	137
 В. Кузьмин. Г. Нарбут і завдання графіки	142
Рулін. Образи Заньковецької	156
Я. Полфьоров. Музика сьогочасної Франції	175
 Хроніка	180
Бібліографія	198

В. СОСЮРА

М А Т И

Вже засохла ворожая кров,
Там, де вітер над рейками віє,
Відкіля я до міста прийшов,
Оспівати комун Індустрію.
 Де вагонів багряна змія,
 Край села із низенької хати
 Вийде мати смуглява моя,
 Буде сина свого виглядати...
Буде ждять... вся покора й печаль...
Над чавункою хмарами зграї...
Пролітають вагони у даль,
Та мене в тих вагонах немає.
 Наплива на зіниці туман...
 Мамо, мамо!.. не плач... не треба...
 Твій Володька, комуни баян,
 Не забув Донеччини неба.
Зацвітуть Україна і Русь
Після днів світової перемоги...
І тоді я додому вернусь
У крейдянім кар'єрі робити.
 Буде так, як хотіла ти.
 Тільки зараз не клич... не можу...
 Кида час червоні цвіти
 В мою душу на промінь похожу.
Як далеко до яблунь, озер,
До дівчат, що уміють любити!..
Друга мати у мене тепер —
Революція... всього... світу...

М. САЙКО

* * *

У саду дзвенять синиці,
а за садом — в далені
мружить синяві зіниці
день на сніжній пелені.

Дятел лунко тишу хлюпа,
а за садом — у степу —
сонце тупа, тупа, тупа,
мов собака на цепу.

Прив'язав до балки обрій,
Кинув весело: світи!..
І пішов собі, хоробрий,
мандрувати у світи.

Дивний настрій викликає
білочола сніжна синь...

Серце: не шкодуй за маєм, —
пахне й з-під снігів полинь!..

А вишняк, що коло хати,
співами, мов день, цвіте...

То дарма, що колихати
будуть бурі степ;

То дарма, що завирюха
загуде вночі, —
опалеве серце, слухай:
жить, як пташка вчись!

Все дзвенять, дзвенять синиці
(О, який мажор в душі!..)

День, ява, — а серцю сниться:
будем красно жить!..

ОЛЕГ АЗОВСЬКИЙ

ЗЕМЛЯ

Драматичні малюнки (1921—1926).

I.

Трохим:

— А пан мені й каже: „Син у мене гульвіса. І я певен, що як тільки я вму, то він оці півсотні десятин, що з твоєю левадою обнялися—зразу їх продасть. Роби. Складай гроші. Твоя буде. Вмиратиму, то й синові скажу, щоб тільки тобі її... І його тепер от одвезено десь на ліки, а я... загуде за вікном вітер, а мені здається, що то пана ховають. Бо тож цілих тисячів у мене на неї ще не вистачає. А тут ще й ти...

Харитон:

— Іде мені от уже горлом кров. Одвезіть мене на теплі води.
— Е-е, сину... Ті води, певно, десь аж край світа. Також і не лічать там задурно. Сьому шкуру деруть. Я розпитував. Лічиться пан. А може й умер уже він?... Вросла до моїх грудей його земля. І пустою в них загуде, коли її не я, хтось другий купить.

— У вас так багато грошей...

— Вони не мої. Я їх за-ради неї складаю. Я грошей... Я її одну люблю на світі! Бо то ж, як вийти на власні лани з косою й як потягти по них покіс за покосом!...

Дуже закашлявся Харитон.

— Ну, от... кашляєш... Не кашляй. Я тобі допоможу. Ти не вмиреш.

Входить Дмитро. — Худий. Глибокі очі. Сивизняві пасма з висків по бороді.

Трохим:

— Чого тобі?

— Гіршає?

— Бо йому не треба так багато лежати. Тепер хоч воно й осінь, а на дворі дуже гарно. В берегах очерета, то немов та давня тирса в наших степах—шумлять, шумлять. За берегами розляглася земля. Сивіють могили. Бродять по ній отари овець... не мої, чужі... Але на них теж любо глянути. Вставай. Иди. Поглянь. Полегшає.

- Я на дворі хилюся од вітру.
— Він в очеретах не віє.
— Його, брате, треба десь на теплі води одвезти.
— Я одвезу... Нехай ось тільки старий пан повернеться з тих своїх лікувань. Щоб я знав, що його земля ще не продаватиметься.
— Хіба вона тобі дорожча від твоєї дитини?
— Я вмру без неї.
— Харитон уже ось вмирає.
— Він не вмере. Я йому допоможу.
— Коли?
— Не питай... Це мій син!
— А мій небіж. І я його люблю може більше, як ти його любиш.
— Вчора в нас був лікар і сказав мені, що за його здоров'я дуже лякатися не треба.
— Йому горлом кров...
— Я це й без тебе знаю! І нехай ось тільки видужає пан...
— Ти хватаєшся за надію... А горе ось поруч з нами сидить.
— Ти знаєш, що пан десь лічиться?... А може й умер?... Зна-
чить, продаватиметься вона, земля, земелька...
— Чи для тебе на ній світ клином?..
— Я зрісся з нею. Бо ось же вона! В мене під руками розляг-
лася! Чорна! Здорова! Родюча!.. Ми як її купимо, то вдруге на світ народимося. Її орендатері зашкрябали, але це нічого. Вона тепер під перелогами, відпочиває... І ось всього тільки другий рік її не зай-
мають, а недавно я її пробував і вона... вже!

Дмитро і Харитон:

- Що?
— Відпочила. Візьмеш її до рук, то вона так горошком і розси-
пається. Цілинні волокнинки почала пускати. А пахне мужицькою
долею та щастям. І не повірите—я до неї хожу ночувати. За день
біля роботи так натовчешся, що ні ніг, ні рук не чуєш, а прийде ніч...
ні, ворухить тебе, не спиться. І ось приходиш. Ніде нікого. Сама вона
тільки, чорнушечка... І одної ночі до того я з нею був домовився,
що на ній і заснув. І так мені з нею спалося... Дома я вже ось десят-
ки літ встаю разом з світовою. А там, на ній, прокидаюсь, а воно
вже день, сонечко сходить...

Появився Дід. — Життя та праця зачовгали його до подоби гороб'ячого пугала:

- Трохиме, сюди! Кличуть тебе до пана!
— Хто?
— Сам управитель. Аж до самого нашого двору в'їхав своїм
хвайтоном...

Дмитро:

- Не йди!
— Тату!
— Я поможу...

Виходить. Іде за ним Дід і Дмитро:

— Він твій син і тобою підірваний!..

Пауза. Входить Устя. — Зашиває ряднину.

— Не знаєте ви, мамо, нащо це батька покликали до пана?

— Не знаю.

— Може старий пан умер?... Не хрестіться! Нехай живе він...

— Нехай.

— Батько пообіцяли мені допомогти. А як зачепляться з землею, то тоді не допоможуть... Не мовчіть, мамо. Говорім. Шукаймо якогось рятунку... Я хочу жити!

— В мене, сину, ось робота в руках.

— Киньте! На вас уже страшно дивитись, вічно ви за тою працею...

— Бо мені без неї все одно що без рук. В свята мене нападають такі ники, що я ніде собі місця не знахожу. А коли в руках робота... Та й боюся. Я рада, що він в останні роки хоч битись перестав.

— А мене, як надавило отоді лантухом, то вони ще й гримнули.— „Вставай! Неси! Роби!..“ І я підірвався... Зогнию...

— А якби таки, сину, кликнути знахарку, щоб вона тобі пошептала?

— Мені, мамо, треба теплих водів, а не бабського харамаркання... А якби ви знали, гей мені жити хочеться! Та ще оце почав до учителя ходити... Він мені читає про якийсь соціалізм та дуже гарні оповідання всякі. Зімою навчить мене грамоти... Й я вмітиму читати!

— Нехай.

Входить Олена.

Харитон:

— Ти, сестро, знов Сірка лупцювала.

— Дрючком.

— Аж сюди було чути, як він скавучав.

— Дрючком, кажу! По ребрах, по спині, по голові...

— Защо?

— Е-е... Я якби мала чортячу силу, то я б і батькові й усім двохногим гадам горлянки поперегризала б... Я із-за отієї гладкої „чорнушечки“ по наймах спину гну, не маю в чім у неділю вийти за ворота... А гади ще й сміються з мене... Й чортячої сили я не маю. Мушу от тільки на Сірковій спині одводити душу.

— Годі, дочко.

— А ви мовчіть!!!... Породили чортам для іграшок...

— Звідки ж я знала.

— Всі ви не знаєте. Чуми на всіх вас немає...

— Мені недавно читав учитель таке дуже гарне...

— В книжках брехати — не ціпом махати.

— Ні, Олено... І ось ходім у неділю вдвох до учителя...

— Цить... Ходи ти сам до нього... Люди — це найбільший гад на світі.

— Не сичи... Иди до роботи до якоїсь.

— Я робитиму, неню... О, дорога! Я ще не одній гадюці одкрутю голову...

Входить Дід:

- Бачили? — Отаким хваїтоном і він аж у двір до нас був уїхав.
- Я кажу, чи не заходиться молодий пан продавати землю.
- Пошли, господи!
- Вона мене, Діду, на той світ загонить.
- О, ти ще житимеш. Ми знайдемо в ярах для тебе зілля, о здравії твоїм молебню...

Олена:

- На це треба грошей. А де ви їх візьмете? Защо ви його купите, в бога?
- В бога не купується. В нього треба тільки попросити. Трохим он каже...
- День і ніч йому молитися?
- Отак, як він сам. Не вміємо ми тільки так. Він як упаде навколюшки...
- А після моління по темних кутках чортам хвости крутить...

Дід. — Хреститься:

- Свят, свят, Сусе, боже наш.
- Ви ніколи не бачили?...

Входить Трохим. — До Олени:

- Чого ти нічого не робиш? А ти?

Устя. — Механично:

- Зашиваю ряднину, щоб гній носити.
- Отаким хваїтоном і аж у двір був до нас уїхав... Чого то, сину?
- Вмер старий пан... Продаватиметься земля.

Дід:

- Царство йому небесне.
- А що мені?... Де взяти грошей?... А Красенки — я від пана, а вони до нього. 300 десятин мають і ще й на цю роззявились.
- В тебе, сину, є гроші. Повно в засіках. В людей недорід. Буде, значить, на хліб добра ціна.
- Дорогі мої, допоможіть... Наша буде!

Підійшов Харитон до Трохима.

- Тобі на ліки? Видужуй, сину, так... Бо вмер же вже пан... І не одплескав ось коваль чересла. Вугалля, каже, подорогшало... Здерти шкуру хотів. Та нічого... я сам його, вершлягом та зубами... Он, поїхали...

Дід:

— Красенки?

— Що ж то їм сказав пан?... Та однаково. Земля ця наша, моя... Завтра, Олено, в якомуно до роботи. Ви, Діду, також... І я... Всі підемо на заробітки. В мене не вистачає на неї тисячів.

— А мені горлом кров почала...

— Нам без цієї землі, самим богом для нас заповіданої — нема для чого навіть лишатися на світі... А тобі, Харитоне, треба більш ходити...

Входить Марійка. Трохим:

— Де ти, Марійко, була?

— Знов мабуть лазила десь по ярах?

— А ти не гнівайся.

— Я кажу тобі — зілля мені не допоможе.

Трохим:

— А чого ж он Троянишин син уже аж за ворота виходить...

— Його купують у травах. І може йому легшає не від них, а од гарячих купелів... А мене ви хочете напоїти... По чім ви знаєте, що в тому вашому зіллі та не буде трутизни?

— А я сама перш його нап'юся. Бо що я без тебе, дружинонько, робитиму? До нашого з тобою одружіння я не боялася світу. Дуки, за мої в них найми, часто та густо розплачувались зо мною кулаками... І я думала, що то так і треба. А тепер я біля тебе одігрілась і боюся залишитися серед людей без нікого.

— Я, Марійко, ще житиму... А ти по зілля більш не ходи. Воно мені не допоможе.

Марійка:

— То допоможіть ви йому, тату, грошима.

— Я допоможу.

— Коли?

— А як купимо землю... А вона от продаватиметься... Старий пан уже вмер.

Дмитро:

— Але ти дай йому на ліки. А я попробую взяти в когось грошей під заклад мого дворища...

— Й одвезете нас на теплі, води? Одвезіть! Я так тепер хочу жити! Я не знала ні батька, ні неньки. Харитон перший мене пригорнув. А в тих наймах, то я навіть не виросла, як слід.

Дмитро:

— Ти ще підростеш... Тоді, як я був погорів, то Трохим отак обп्लунав мене боргами... Але я ще зможу Харитонові допомогти.

- До твого дворища я більше маю права... Воно моє.
- Побачимо.
- Іди, Олено, згортай гній. Прикриємо сьогодні ще повітку.

Підійшла Олена до Трохима.

- Земля землею, а він всеж таки не собака.
- Що?
- Земля, кажу, землею, а він все ж таки не собака.

Пауза.

- Згортай гній іди.
- Я Харитонові рідна сестра.
- Олено!
- Сестра!
- Згортай гній іди!!!!... А ти чого стоїш, руки згорнула?

Устя:

- Я вже йду...

II

- Це що я ще не вмію добре читати.
- Плюнь, кажу! Краще буде, як замість книжок та піде червоний огонь поміж двохогими гадами.

Відповіла Харитонові Олена і виходить. Встромився Харитон лицем до книжки. Входить Устя.

- Померзли руки, мамо?
- Померзли.
- Якись би рукавиці...
- Нема з чого. Все на латки пішло...
- З вовни б, цілі ж руна маємо.
- Руна на продаж, на землю... Приїхали он наші з млина. За саньми — якийсь чоловік і жінка з порожніми мішками.
- Голодні.

Входить Дід:

- Розпережи мене, Усте. Бо в мене руки ось, як граблі. Трохим сказав мені лізти на піч.

Харитон:

- У людей такі, як ви, не витикають і носа з печи всеньку зіму, а ви по млинах, з мішками... Отак колись і задубнете за роботою.
- Коли ж треба. Бо Красенки он, поки ми одні санки, то вони їх трое од млина з мішками. І Трохим мало не рве на собі волосся. А ти ще хочеш, щоб і я не злавив з печи. Гей батько хоч і перерветься.

Входить Трохим. — До Усті:

- Ти там насмикала соломи...
- Щоб протопити в лежанці.
- Годі.— Топити ввечері більш не треба. Краще я продам той оберемо́к соломи.
- Й хатне тепло вже ви од мене, хворого, відбираєте?
- Це все так воно в нас само складається. Ти лежиш і не бачиш, як до мене йдуть по борошно з клунками, а до Красенків то йдуть возами. Не за горами весна, вносити за землю гроші треба буде. А в мене їх отак аж не стає...

Тягне з кутка з піском клунок.

Харитон:

- Куди то? Чи не для домішки в борошно?
- А ти не займай мене. Мені бог це простить.
- А люди?
- Мовчи!.. І всі ви про це а ні телень з хати. Це так тільки на той час поки я куплю землю. А там я їм потім удесятеро поверну за цей пісок.

Вийшов. Харитон:

- Діду, мамо...

Устя:

- Мовчи.

Дід:

- Він їм удесятеро поверне. Й покається. А бог каючих любить.

Харитон:

- Ми цього не знаємо. Та чи й є ще той бог... Ми дуже темні. Тому таке наше й життя. Однієї землі ми все тільки хочемо. Нищим із-за неї самих себе. Імо другого. І все тільки через те, що темні й не знаємо, як нам зробити так, щоб всі землі стали належати громадам, „без тої проклятої власницької межі“,— як каже учитель.
- Е, ти, небоже, не знаєш землі. Колись вона, бувало, як зашелестить тирсою, то прямо серденько від радості вмівало. І ось і тепер, коли ми її купимо...

Харитон:

- Вона нас подавить.

Дід:

- Чого ти, Усте, мовчиш?
- Я борошно сію.

Входить Марійка:

— Ойжеж і дюдя на дворі.

Дід:

— А що там овечки?... Чорнявка цієї ночі окотиться.

Марійка:

— Я й Круторіжку окремо зачинила.

Дід:

— А хіба й Круторіжечка?..

Марійка:

— Окотиться.

Дід:

— Хе - хе, ягняточка мої, берушечки, вухатенькі... Усте, б-е-е-е...

Устя:

— Нехай.

Бубонить Дід. Ділиться з самим собою своїми радощами.

Марійка:

— Дуже ховаються до стріхів горобці. А граки летять, летять насупоти вітру. А вітер, то неначе дурний — аж двічі був мене звалив із в'язанкою сіна.

Харитон:

— Тебе дуже виснажили ті колишні найми.

— І не згадуй...

Входить Трохим:

— Може ми не подавимось і не сіяним?..

— Я на саме рідке сито. Щоб лише цорупалля, мотуззя...

— І Марійка вже тут, намерзлася?

— Дуже, тату.

— А ви там?

— Цієї ночі, сину, окотиться Чорнявка.

— Й Круторіжечка.

— Хто тобі сказав?

— Я сама взнала. І окремо їх обох і зачинила.

— Славна моя, розумна. Щасливий ти, Харитоне.

- Вона од вітру падає.
- Я бачив... Роздягайся і лізь до Діда на піч.
- Мені ще до погребка треба сходити.
- Солоного кавунчика внеси.
- Кавунів, Діду, давно в нас нема.
- Ну, то й не треба.

Вийшла Марійка.

Дід:

- Багато взяли ті?..
- Шість.
- По два?
- По три.

Харитон:

- З піском?
- Забудь!!!... В моєму хазяйстві не було, нема й ніколи не буде чужої тріски. Я не мотюга. Ділюся кєрвавим шматком хліба з каліками. А ті, здорові... Господь всім нам посилав однакові врожаї... А вони спали та по шинках тинялися... Одначе, не мені їх судити. А я ніколи не розгинав спини. Згорбатів ось од роботи. Нехай... хоч і з піском та мають.

Торкає Діда в голову.

Дід:

- Га?.. До млина?.. Поїти вівці?..
- Не спить.
- Всіх нас ваша земля покалічила. Ніякого відпочинку ми ніколи не мали. А чим годувались? І хоч би тепер, хоч мені хворому... Від того щоденного синього, як пуп, борщу, в мене все в середині до купи стягло.
- Де ж його взяти тобі того мяса? Витрачати на нього гроші? Самому на себе крутити петлю? Багатирі Красенки на нас, а я певен, що й вони тепер давлються самими остюками з водою.
- Вони здорові, а я хворий.
- І хочеш аби ті Красенки одірвали мені голову?!... Нема. Потерпи. Мені тепер не до животів.

Входить Олена.

- Завтра, Олено, прийдуть люди.
- Які?
- З хлібом.
- До кого?
- До тебе.

Дід:

- А від кого?
- Старий Куць бачив мене сьогодні. Дві сотні карбованців дає, аби таки оддати Олену за його сина.

Харитон:

— За німого?

Дід:

— Куць здавна хазяїн.

— Я не піду заміж.

Трохим:

— До сивої коси дівуватимеш?

— Вийти заміж — це все одно, що віддати себе на ганчірку.

— Не мели.

— Всяка заміжня жінка — це затуркана миша. Та так їм і треба, коли сами себе не хочуть обороняти.

— Дві сотні карбованців дає! Розумієш — двіста! В таку скрутну пору для мене.

Показує Олена на Устю

— А ви розумієте, що ви оцієї заміжньої жінки навіть ім'я з'їли? „Ей, ти“... А свого ім'я вони вже не мають. Вас усіх треба видавати, а не заміж за вас виходити!

— Іди геть од мене в якомую, до чорта!!!

Хреститься дід.

Олена:

— Гарзд.

— Отак, як стоїш, іди.

— Чуєте, як він он кашляє?

— Іди...

— Він і до весни не дотягне.

Люто визвірився й підніс Трохим кулаки:

— Іди, бо отут тобі й амінь!!!

Сміється, відхрещується від нього Олена:

— Хе - ха - ха - ха!

Одійшов геть од неї Трохим. Олена до Харитона:

— Прощай.

— Не йшла б ти...

— Піду. Мене всю колотить... Добраніч. Як тебе врятувати, я ще поміркую.

Взяла палицю й виходить. Дід до Трохима:

— На дворі, сину, смеркає. Й завірюха. То нехай мо хоч переночувала б дома.

Трохим:

— Бей, ти, вернися!

fffff

Дід:

- Пішла?
- Отак ще й ломогою посварилася.
- А на дворі таке хурделить... І бігають в полі вовки...
- Перейде... Бог милосердний, не допустить...

Харитон:

- Прогнали б ви вже її зовсім з дому.

Трохим:

- Оцей „Страшний суд“ викинути б...

Дід:

- Нащо?
- Бо його так мухи обсіли, що на йому нічого не видно.
- Е, ні, сину... Ось же за недодержування постів тирять...
- Ну-ну...
- Нехай висить він, безпечніше.
- А то зв'язали б її, як вівцю,— й на базар... Там за неї більше б дали, як двіста...

— Замовчи!!!... (До Діда). А ви чого слідком ходите?... А ти кинь уже тим ситом тіпати... Чого вам усім од мене треба? Я й так скоро з ніг звалюся... (Ходить). Святий вечір зайшов... Піди, одвідай ту хвору сусідку... Як захоче вона завтра до церкви, то скажи, що я її звозю...

Вийшла Устя.

— Не печи мене, Харитоне... Земля буде наша... Й ось ми її оремо. Ходимо за плугом... Співаєм. Тепер я позабував усі пісні, але як почнемо ми її орати, то я їх попригадую. Ти поганятимеш воли, а я за плугом, за плугом... До галоньки ріллі говоритиму. Гони займатимем потрійні. Щоб як глянути, а воно все рілля, рілля... немов те чорне море... Каже — Ой, чиї ж то ниви морем так хвилюють...

Входить Дмитро:

— Чого ти тиняєшся в таку нічну белебінь?... Таке там на дворі, що мабуть і позамітає нас до ранку... Прогнівили це ми чимсь бога...

Дмитро:

- А ти, Харитоне, весни не чуєш?
- Йому не гіршає.
- Умре він. А після його смерті, то нащо та й земля... його кров'ю заюшена. Що на ній родитиме?... Завтра принесуть мені одні за моє дворище гроші...
- Твоє дворище піде за твої мені борги. Вже я його й сторгував з одними...

— Те дворище, то моя остання надія...

— Я взяв уже за нього завдаток. Бо мені так треба, що хоч іди під греблю й продавай чортові душу.

— А я вмиру...

— Я допоможу тобі... Куплю землю й одвезу тебе на найтепліші води. А тепер не займай мене! Не встромляй пальців до моїх ран на могому серці. Не тур мене до чортів під греблю...

Дід.— Хреститься:

— Охрани нас, як і від лукавого ока твого ежи еси убоїться і звір лютий...

Входить Устя.

Трохим:

— Не замело її ще там?

— Поїде вона з тобою до церкви.

Дід:

— А притихати, Усте, на дворі не збирається?

— Я не примітила.

Входить Марійка.

Трохим:

— Вечеряти.

Дід:

— Мені подай, Марійко, сюди мою вечерю.

Подає Марійка Дідові шматок хліба й огірок. Їсть Трохим хліб і запиває водою.

Марійка:

— А тобі, Харитоне?

— В мене все в середині зморщилось від ваших харчів.

Трохим:

— Десятин 5-ть цілини заведемо.

Дід:

— Щоб було на чім хоч око потішити? Бо нема її ніде тепер і для спогаду.

— Зубами повигризали. А все оті швидкі машини... Поки їх не було, то її, матінку, обробляли по совісти. І вона проти теперішнього

родила вдсятеро. Була й цілінка, шовкова тирса... Як зашумить було, як понесе хвилями... Хи-и, а-ах, боже мій, боже, — нічого не лишилося... Всі з тими машинами стали такі ненажери, що все їм мало. А того й не бачуть, що після швидких машин — швидке й родить... (До Дмитра). Ти що, в нас ночуватимеш?.. Ночуй. А я піду в якономію, довідатись, чи прийшла там до неї Олена...

Устя:

— На дворі, Трохиме, не видно божого світу...

— Я траплю...

III

Олена:

— Вийшов би ти, Харитоне, хоч на призьбі посидіти. На дворі весна таке виробляє, що все аж казиться від радості. А вітер із-за вугла так був оце обняв мене... аж погналась я була за ним... щоб поцілувати його... Втік, дурний.

— Ти б краще пошукала собі вже хлопця.

— Хлопців, Харитоне, нема на світі. Я їх усіх бачу наскрізь. Вони всі гадючі сини... В них у кожному отакий котяра сидить і як на мишу дивиться на жінку. Нема. Ні одного... З яким би можна було голими руками гадюк давити. І бодай хоч крихітку доброго придбати задля самих себе та отаких, як наша мати та твоя Марійка. А їх таких є та є... За ними попридавлюваними тісно пройти по світі... Кармелюка мені, Харитоне, хочеться. Про якого тепер не вміють навіть до пуття заспівати. А все бути таким, як був Кармелюк... Хе-ха, тьфу! А-а, як би я Кармелюка покохала!

— Ти вже в такій порі...

— Еге... Іноді аж млосно робиться від бажань кохати.

— А може б таки...

— Нема... мужа-товариша на все життя. А з двохногим котом я не злигаюся. Краще ганятимусь за вітром... Одначе, розп'якалась я перед тобою.

— Це нічого. Й тобі б от ще з учителем поговорити.

— Не хочу. Він рукається з тими панамі, котрі чистять своїми кулаками гречкосієві зуби... З ним не говорити, а Кармелюка на нього треба.

— Е, ні! Він як почне розказувати про революцію...

— Гарно?... Про „червоного півня“?... Хе-ха, отож і все, що одні тільки його гарні балачки про це. А як прийдеться до червоної дії, то з нього вийде пшик.

— Ні, ні... Він уже навіть готується до червоного повстання. А каже, що оця царська війна з ерманцем ось-ось обернеться в до-машню війну робочого люду з панамі.

— Я йому не вірю... А тобі хочу ще ось таке сказати.— Одного разу, щоб дістати тобі на ліки грошей, я сторгувала була свою дівочу

честь розпутникові Горделі... Не прийшов він тільки потім до мене в лози.

— Олено!

— Не прийшов... А тепер от що... Я зараз працюю в панському саду. Є там зо мною ще дві. До нас приходить пан. Лапає все тих двох. А на мене, то тільки поглядає, як кіт на сало. Й ось я хочу зробити так, щоб він і мене лапнув... І я його тоді, як „лапну“ по пиці, то так, що його й сам чорт не впізнає.

— А нащо це тобі таке?

— Не розумієш? Він після цього не схоче з нашим батьком і говорити.

— Я розумію, але...

— (Робить ногою круг). Отак чорт одгородить од нас хвостом „земельку чорнушечку“... А без неї де батькові діватися з його грошима?

— Олено!

— Тобі на ліки він їх оддасть.

— Сестро! Дорога моя!.. Та ні! Бо що ж з тобою зроблять?

— Хто?

— І пан і батько.

— Не бійся.

— Ні, Олено.

— Не бійсь, кажу! Зваж.

Простягла до Харитона руку.

— Тебе судитимуть.

— Чорт їх бери! Нехай... „За Сибіром сонце сходить“... І є мабуть там і люди... Так, є вони там! До Сибіру цар заганяє лише за правду. А правди хотять одні тільки люди. Бо нема їм без неї життя. Неправдою можуть жити одні гади.

— Облиш!

— Не боюся — ні батька, ні пана, ні Сибіру... Сибіру навіть хочу! Бо — „За Сибіром сонце сходить“, хлопці не зівайте.

Ви на мене Кармелюка, всю надію майте!“... Е-е, де ж ті хлопці?! З котрими можна б було „червоного півня“ через увесь світ пустити й закріпить на йому Кармелюкове право та його волю!.. Ну та піду я до пана...

Входить Устя:

— І ти тут?... А тобі, Харитоне, може дати шпигинарю?

— Мені від нього гіршає.

— Харитон, мамо, вмире.

— І Марійки десь нема... А ти, Олено, мовчи! Не роз'ятрюй на мойому серці струпа. Воно здавна ним узялося й мені добре... А на дворі, Харитоне, гарно, гарно... Щипають на вигоні телята травичку. А Онисине дівча так погнало до берега гусей. В сусідньому дворі поросятка риють, риють. Поуз двір пройшла Явтушиха з своїм упарі. Верхи чийсь отакий, як ти, Харитю, молодик пролетів... А там... А ти, сину... тебе мучить хвороба...

Харитон:

— Мамо...

Олена:

— Не плачте... Він не вмере.

— Моє серце стече кров'ю, як зірвати з нього струпа... Й краще мені отерплю. Я ні про що тоді не думаю. Не оглядаюсь на те, що було й не придивляюся до того, що з нами буде отам, на отій його „чорнушечці“.

— Я, мамо, зроблю так, що ми од неї муром одгородимось.

— Як?

— Тоді побачите.

— Облиш... Він нас без неї на той світ позаганяє й сам умере... Він оддав їй своє серце й свою душу. До нього не можна обізватись ніяким словом, коли він од неї приходить. Та я тепер і мовчу. А колись і говорила і по ворожках тинялась. Аж поки не всадив він мені до грудей каменюки...

Входить Трохим:

— Ти не на роботі?

— Тепер якраз там обідають.

— Але ти йди. Бо ще опізнишся.

— Я піду... А в Харитона он руки, то вже такі, як у мертвяка.

— Це не твоє діло.

— І не моє й не ваше? А чие ж воно тоді? — Чортове?

— Олено! Сатано! Чортице бурі баби!... Иди. Не доводь мене до гріха. Я тих гріхів і так уже маю.

— Хе-ха, бог милосердний, простить...

— Не смійся з бога! —

Підніс догори зіплені кулаки. Дуже скрутила йому Олена руки.

Устя:

— Оханіться.

Олена:

— Ми нічого.

— Иди.

— Там до саду приходить пан і лізе до мене.

— Нехай... Може він через це до мене буде добріший, як до Красенків... А ти від цього не злиняєш...

— Хе-ха, а вже-ж що ні! —

Вийшла.

— Сьогодні, Харитоне, я понесу панові за землю гроші. Наша буде...

— В мене вже холодні, як у мертвяка, руки.

Трохим лічить гроші:

— П'ятьсот, шістьсот, сімсот, вісімсот, дев'ять, тисяча...
— Поможіть мені, дайте...
— Будуть в пана також і Красенки. Багатирі. Дорогше даватимуть йому... Чотириста, триста, п'ятьсот.
— Умру-у...
— Поможі йому, Трохиме.
— Мовчіть... Не перебивайте!.. Двіста, триста, п'ятьсот... А піп учора згодився набір молитися за тебе — в утредні, в обідній і дома...
— Нащо мені його харамаркання з його гладкої пики?
— Ну, а грошей у мене нема!.. Одна, дві, три, чотирі, п'ятьсот...
Іди ти трохи на сонце. Там он в городі якраз наливається жито. М'ясисте, молоде. Прямо хочеться до нього впасти, коли йдеш понад ним. Он... важко йому погойднутися за його молодим тілом... Хе-ха, смужечко золота, — що ж з нами буде на той рік? Як ти отам он на чорнушечці розляжешся широким ланом? Я не дам на тобі вирити гаврашкові нори, вирости бур'янинці... (Страдно). Не кашляй так безнадійно. Сходи, Усте, та приведи до нього бабу Пивінку.
— Тьфу на ваших бабів! —

Зібгався хворий, тихо плаче.

— Два рази по сто, триста, чотириста, п'ятьсот... Я винен перед тобою, моя дитино. І болить і стогне від цього моя душа... Сто сорок, сто сімдесят... Усте.
— Не займай мене!
— Одна, дві, три, чотирі... Як буде вона вже нашою...
— Я її не хочу!
— Е, бив я тебе та мало.
— То на, бий ще... Зовсім убий мене! Може мені під землею легше буде, ніж отут на ній з тобою отаким.
— Ти дурепа... (Хреститься). І святий боже; і святий кріпкий і царю небесний... Всім добре буде.

Мовчки лічить гроші. Входить Марійка.

Трохим:

— Ну, що?
— Нічого не вийшло. —

Показує Марійка Трохимові восковий відливок.

Трохим:

— Еге...

Харитон:

— Марійко.
— Подивися... Навіть, а ніякісінької ознаки на краще.

Зімняв Харитон віск і кинув Трохимові під ноги:

— Натє! А за тебе, Марійко, отаку дурнувату, мене давить сором!
— Вона, Харитю, всім угадує.
— Я й без неї знаю, що я ось-ось вмру.

Устя:

— А ти випий шпигинарю.

Марійка:

— Або зілля.

— А ти й зілля принесла од неї?

— Ні... Зілля я не маю. Вона мені тільки ворожила... Тату, мамо — він умре! Рятуймо його! Просім попа, нехай б'є за нього в усі дзвони до бога! Розводьмо ладан, лямпадку...

Трохим:

— Лямпадка горить он. Я оливи не жалію. Дзвонитиме й молитиметься піп.

Марійка:

— Оймня оца і сина і святого духа тобі! Вчуй мене, мій бозю! Я багато молитися не вмію. Бо я росла в наймах. А в них і день і ніч не випрягали мене з роботи. Вчуй мене манюню, ти такий великий і лиши мені мого Харитона зо мною!

Харитон:

— Не вчує він тебе, Марійко.

— Чому? Я ж йому так-ось кричу. Або хіба він і сам не бачив, що мені ніколи було вчитись багато молитися? В нього ж кажуть око більше як у вола.

— Мій рятунок он там.

— Гроші то?... Так багато?... А ви, тату, казали, що в вас їх нема...

Встромила до грошей руки.

— Це гроші не мої!

Штурнув Трохим Марійку.

— Я їх зараз однесу за землю.

Марійка:

— Але ж в нього вже ось зовсім холодні руки.

Входить Дід:

— Поїхав, Трохиме, пан додому... Неси йому за землю гроші. Оці ось теж... Я це їх наскладав собі на смерть, але на їх... Може тобі не вистачить, то віддаси й ці.

— А скільки їх тут?

— Я не знаю. Лічив, лічив, а воно й не вийшло. Сховай.

- Дякую.
— Може й у тебе, Усте, є де сховані?
— В мене нема.
— Наша, значить, сину?
— Наша.
— Десятин п'ять цілини заведемо... А трава, як он на ній! Дише то вона, землиця.
— Я бачу.
— Іди. Неси. А я дождатиму з овечатами в леваді. І гей ти тільки від пана, то я зразу ж з ними вже не до панської, а до нашої трави.
— Потім. А то ви з радости втурите їх до неї ще до мого повороту від пана.
— Ну, ну. Я почекаю.

Харитон:

- Тату...

Входить Дмитро.

Трохим:

- Скільки ж тобі?
— Хоч триста.
— 25, 50, 100. Ще раз 50 і 25...
— Мамо, Марійко!— Готуйте мене в дорогу! Тато дають мені грошей... Я поїду на теплі води! Вилічусь! Житиму!

Дуже закашлявся. Впав. Підводять.

Трохим:

- Де твоє зілля?
— Ось.

Витягає Марійка з пазухи вузлик.

Трохим:

- Розводь його в кухлі з водою. Напувай його ним поки він неприємний. Рятуй його...

Напувають хворого зіллям.

Устя:

- Випий шпигинарю...

Дід:

Не давай йому, сину, триста... Я он одірвав од своєї смерті. Й може тобі ще й цих не вистачить?... Неси!

Виходить Трохим. За ним Дід і Дмитро:

- Брате, вернися! Поможі йому!...

Марійка:

— Полегшало тобі, Харитю?

— Неначе.

— Ну от... А ти не вірив. А я оце напоїла тебе зіллям... І ти не лякайся. Бо я як бігла від ворожки, то біля криниці сама його перш напилася. А тепер я понесу ще попові за твоє здоров'я отого мого карбованця, що я маю.

Побігла.

Харитон:

— Марійко, ти темна ніч!.. А батько пішли?

— Пішов... А як тобі, полегшало?

— Я не знаю...

Входить Дід:

— Чи ти, Усте, не знаєш, де є наша третя коса? Я її хочу набити на кісся, щоб було чим і Олені косити оту но траву, що зараз буде нашою...

Входить Олена:

— Радій, Харитоне!

Дід:

— З чого?... Що трапилось? Ти немов тільки що голими руками гадюче кубло розплутала?

— Мене пан хотів лапнути. І я йому набила морду. Й так, що йому й з рота й з носа потекла юшка!

Дід:

— А Трохим поніс йому за землю гроші...

— Хе-ха-ха, не візьме він їх за неї... А-а, й досі горить рука... з атопила б я нею оце ще всьому світові в пику.

Харитон:

— Мамо, Олено, пече мені отут...

Олена:

— Потерпи... Тепер уже батько повезе тебе на теплі води. Бо землі йому пан не продасть.

Появився Трохим. Зник.

Дід:

— О, прогнав це його пан...

Устя:

- Втікай десь, Олено... Бо він вернувсь ото по верьовку.
— Втікайте сами, як вам страшно.

Входить Трохим.

Дід:

- Трохиме...

Вдарив його Трохим верьовкою по плечах. Дід вийшов.

Олена:

- Купили?
— Ні... Бо ти йому набила морду... Нема землі...
— А мене Марійка напоїла трутизною від ворожки...
— Нема!

Замірівся Трохим на Олену верьовкою.

Олена.— Дико:

- Хе-ха-ха, повсихають тобі руки!
Швидко обплутала Трохима верьовкою.

Устя:

- Олено!

Харитон:

Облиште!

Звалила Олена Трохима собі на спину:

- Ходім на гілляку, сатанюго.

Понесла його. Виходить за нею Устя.

Харитон:

Мамо... горить от тут ось... Отроїли ви мене... Допоможіть...

Влав. Входить Трохим:

- Мене ще й на гілляку тягти?... А ти чого валяєшся на долівці?...
О, вмер ти...

Впустив умерлого з рук.

- Чули там? — Ідіть сюди...

Входять — Устя, Дмитро, Дід, Олена і Марійка.

Трохим:

- Вмер от...

Марійка:

— Чому?... Нащо?... Для чого?... Я так не хочу... Я його витягну на повітря... Він оживе...

Тягне вмерлого Харитона за руки

IV

Дмитро:

— Від Краснеків ти її й зубами...

— Видеру! А без неї мені не треба ні життя, ні бога...

— Я це тобі зразу казав, що вона тебе доведе до такого. І треба тобі було лишатись на тих своїх кількох десятинах.

— Мені на них було дуже тісно... Без землі добре тільки дури-світам та неробам... Я її дужче хочу, ніж моя душа раю... Багато? Ніколи! Я свою землю вдужаю обняти від одного й аж до другого крайнеба... Мучить мене от тільки моя провина перед Харитоном... А Олена вигонить мене геть з дому.

Входить Устя.

Трохим:

— Орють он її Красенки... Стоги сіна он по-між ріллею... Прямо перед вікнами, на моїй душі...

Устя:

— Нехай їй уже...

— Чому?... Чи ти може ще й рада, що я її не купив?... Авже-ж! І то всі ви чорти, раді!

— Не лайся... Давай краще знов почнемо жити отак, як живуть люди. Отак, як жили ми з тобою в перші роки.

— Як же ми тоді жили?

— Е-е, жили... А одної неділі вийшли ми були в степ зелені ниви оглядати. Зійшли на могилу. Ти показуєш мені з неї на широкий світ і кажеш — „Ти, Усте, мені найдорогша в оцьому світі“... Отак поцілував.

Боязко поцілувала Трохима

Трохим:

— Облиш... Губи в тебе холодніші від криги.

— Це так, Трохиме, спочатку. А дай мені хоч три дні пожити, як слід.

— Без землі?... Он!... Мені легше було б, якби вони тими плугами через мої груди... Не оддам я їм її! Я їх з неї димом потурлю!.. Вчора стоять наші Дід серед двору, а в них на голові горобці сидять... Олена чортом стала. Ти — холодніша від криги.

— Я одігріюсь. І забуду все, все.

— А я ні... Я вам добра та рятунку хочу... А здобути я це можу лише отам на ній, на земельці...

Входить Дід.

Трохим:

— Чого ви з голови горобців не проганяєте?

— Орють он її... Ходім і полягаємо на ній впоперек борозни.

— Тату!

Поцілував Трохим Діда в голову.

Дід:

— Ревуть овечки... Дріб, ягнята, й ті... немов діти за мамою... А з ними й я. Й підійдем оце ми до її межі, а переступити не сміємо. Обіч неї, в нас, нема чого нам вщипнути, а на ній, то аж хилом хилиться отавиця.

Трохим:

— А вона от, Діду, не хоче її.

Устя:

— Вона в баранячий ріг скрутила наше життя.

Дід:

— Не вона, а оте, що ми її не маємо. Понад межею ходимо, а переступити її не сміємо. Отакі (показує позгинані пальці), худорба, ключки... вже одна тільки вовна на нас стирчить. А малеча, ягнятка, то навіть не ростуть, як слід. Отакі ще й досі.

Показує сухий кулачок.

Трохим:

— Ми, Діду, проженем їх з неї дрючком!

— Ну, ну, дрючком, чортів... О, черкнув я.

Хреститься Дід. Входить

Олена:

— Не одхрещуйтесь! В нас у кожному кутку сидить чортяка!

Трохим:

— Не чорни.

— Чорти, чорти!

Устя:

- Олено...
- Чорти, чорти, чорти!!!

Утік Дід. Впіймав Трохим Олену за коси.

Устя:

- Трохиме...
- Ну, ну, а що далі?
- Ти мій сьомий гріх.
- Я питаю, що далі?
- Лиши мене.
- Олено...
- Одійдіть, мамо. (Кричить). Одійдіть, я вам кажу!!! (Труситься).

Що?

Трохим:

- Олено...
- Гу? Гу-у!

Мучить його, Трохим слабо обороняється. Звалила його на землю. Мурчить. Підводиться. Лагодить своє розпатлане волосся:

- Ідіть я вам кажу геть од нас, бо задавлю, як собаку!

Устя:

- Оханися. Що ти коїш. Чого хочеш?
- Я хочу тата, мами, людей і правди... А воно є самі гади на світі...

Трохим:

- Ти сама цьому винна. Мені не було коли глянути вгору. Я хотів і хочу, щоб нас кури не загребли, а ти... рада, що здорова.
- Одійдіть од мене.
- Я твій тато.
- Одійдіть!!! Ваша земля зжерла мої кращі дівочі роки! Йдіть геть од нас до чорта під греблю!

Устя:

- Олено...
- Що? Жаль вам його? То йдіть і ви з ним. Нехай він вас таки доконає, коли ви такі. Йдіть!

Штовхнула Трохима в спину. Входить Дід.— З загорнутим в зашкарублі поли кожуха ягням. Олена.— Витягає Дідові на боки руки:

- Хе-хе, бачите?... А мав він колись своє ім'я, був людиною... А тепер Дід. Гороб'яче пугало з городу. Як на пні, сідають на його голові горобці... І все то ота земелька!

Трохим:

— Що таке, тату? Чого вам? Відпочивку?

— Ягнятко ось... Дивлюся, значить, а воно за вітром, за вітром, як той осінній кленовий листочок.

Втирає сльози.

Олена:

— Хто, Діду, за вами заплаче?

Трохим:

— Биря моя...

— Помацай, яке воно худе.

Олена:

— Нам, Діду, пора про самих себе подбати.

Дід:

— Де? На чому? На отих своїх десятинах? На яких нема трави й на один раз нам ущипнути?

— Вам на вашій голові горобці збираються гніздо змостити.

— А дулі... Бо я їх пугаю! А з хвостика, то одна вже от тільки ріпичка лишилась.

Входить

Марійка:

— Хе - ха - ха!

Трохим:

— Чого ти? Що ти там зробила?

Марійка:

— А ти не витріщайся, бо битиму!

— Ти? мене? Отака?

— Отака!.. Й не смій мені більш отам запалювати лампадок за Харитонову душу, отому на небі... Я її погасила. І коли ти ще її засвітиш, то я її поб'ю на твоїй голові. Я його просила, я його благала, я йому молилась... А в нього мабуть тоді якраз шуміло з похмілля в його божій голові.

— Бога ти не займай! Я за нього зверну тобі в'язи!

Піймав Трохим Марію за коси. Кусає його Марійка за руки. Відштовхнула його від неї

Олена

— Не займай її, бо отак отут і розчавлю!

Марійка:

— Я більш не коритимусь ні богові, ні тобі, ні всім іншим таким, як ти. Не вірю я вже в ворожіння. Я була в учителя й він мені так гарно розказав про мою дурну та сліпу віру в усяку чортівню. Але зілля я піду ще назбираю й напою ще й тебе ним. Бо тож ти один мене підвів напоїти Харитона тією трутизною.

Олена:

— Йди ото, краще, від нас.

Марійка:

— Ходім, Олено, до учителя. Він дуже хоче з тобою говорити про „червоного півня“. Я каже сам пішов би до неї, та боюсь, щоб вона мене не погнала під три чорти...

Виходить і потягла за собою Олену.

Трохим:

— Рада, що здорова... Також і не розуміє вона мене. Отак як і ви всі. Вас треба силою тягти до вашого власного щастя... Отуди он до моєї чорнушечки... Я їх сьогодні з неї потурю димом... Буде це новий гріх... Та так воно вже передо мною збіглося... Що ще от треба мені одного гріха... Задля очищення душі від тих гріхів, що є на ній... Гріха задля добра і миру в моїй хаті.

Дмитро:

— Облиш.
— Мовчи! Димом я їх, димом!

Дід:

— Димом!

Трохим:

— Все — хутір, стоги!..

Дід:

— А як вони знов одбудуються?

Трохим:

— А ми знов їх димом! Іншого шляху нема...

Дмитро;

— Є він... Треба тобі тільки перестати про неї думати.
— А про щож мені тоді думати, як не про неї?... Мовчи!

Дід:

- А хтож їх підпалить?
- Я...
- О, ні, сину... Твоя душа й так уже мабуть аж волохата від гріхів... Я їх піду...
- Вас можуть впіймати й в огонь укинути.
- Не впіймають... Я їх з балки зайду.
- Я... А ти, Усте, не хили так низько голови. (Вийшов Дід). Годі. Умер він, то нехай там царствує. Покращає й нам тут.
- Коли?
- Скоро... Побачиш... В Красенків з 20-ти душ сім'я — і мир у них. А в нас... Роблять всі вони, як скажені... В них отака ще, а вже ловить коня за гриву... В возовицю та в молотьбу, то сплять усі вони не більше, як три години на добу... Що-літа вгинається в них тік від скіртів... Ну, й вирвали вони її в мене, самим богом мені заповідану... (До Дмитра). Чого ти так на мене дивишся?... Чого?!

Входить

Олена:

— Хе-ха, горять Красенки!.. А одні пробігли й сказали, що то наш Дід їх підпалив. Діда, кажуть впіймали й укинули до полум'я... Тепер ще йдуть над вами суд учинити... Вийдіть, мамо, подивитись, як палає... Хе-ха-ха!

Зникла.

Устя:

- Куди ти, Трохиме?
- Таж укинули нашого Діда до полум'я...

Дмитро:

- Ну, не я тобі казав оханутись?
- Я йому не велів їти підпалювати... Я сам хотів.

Устя:

- І до тебе вони ще йдуть...
- Чого?
- А може, щоб і тебе до полум'я вкинути?
- Може?... Защо?
- Утікай од них.
- О, ні!.. Я їм за свого Діда попровалюю голови!
- Вони тебе вб'ють.
- Може... То тоді грошей шукатимете в садку під вишнями... Наймете в попа для Харитонові душі дзвони ще на 6-ть тижнів.
- Утікай...
- Підожди... Олені... Хоч з неї вже ніякого пуття не буде... Тобі, серце... того, що я хотів для тебе, в мене нема, воно отам на

земельці... Прощай (поцілував Устю в голову). Волів не продавайте, вони дуже добрі воли...

Вийшов. Ідуть за ним Устя й Дмитро. Наближається галас селянського натовпу. Входять Олена й Марійка:

- То він з дрючком до тих усіх побіг?
- Нехай біжить. Вони його вб'ють.
- За те, що він загнав на той світ Харитона?
- За те... Та й за нас усіх... За все разом.
- Це добре!

Обняла Олену за шию. Тихо сміються.

Олена:

— А як учитель не збрехав, то ось-ось отакий кінець усім гадам настане.

Марійка:

— Я вірю учителяві.

Олена:

— Хе-ха-ха, ми отак підпалимо всю гадючу Расею!

Обидві:

Ха-ха-ха-ха-ха...

V

Входять

Марійка й Олена:

— Знов ви, мамо, харамаркаєте?

Марійка:

— Ви ж казали, що ви більш не вірите в те, чим нас так довго дурманили пузаті попи.

— Я не вірю.

Олена:

- А молилися?
- Це я так собі... Без усякої віри. Лише з того, що звикла.
- Краще б ви замість харамаркання та дещо написали з азбуки.
- Я й писала.
- Покажіть.
- Ви сміятиметесь з тих моїх не буков, а кривуляків.

Марійка:

— Ваші кривуляки нам дуже милі... Бо ми ж і не думали ніколи, що в нас настануть Ради та наша Комуна й поосвічують наші позадурювані голови й дадуть нам радість і ціль життя.

Олена:

— Ну, то добре! Коли ви кажете, що ви харамаркали лише тому, що звикли, то нехай уже... Але більш ви не харамаркатимете?

— Ні, дочко.

Марійка:

— От і харашо!

Олена:

— А ми оце прибігли вам сказати...

— Що?

— Зупинились в нас одні за селом годувати коней і кажуть бачили в Пологах нашого тата.

— Трохима?!

— Обходили це вони ввесь світ, а тепер мабуть тягнуть додому.

— Оце маємо!

Марійка:

— А ви не лякайтесь.

— Я ні... Як от воно тільки вийде в мене перед ним з „а, бе, о“, на старості літ... Він цього не похвалить. А за те, що я стала теїсткою, то він мене ще й поб'є... Ви обидві—невінчані з тими своїми комунарами. А в тебе, Олено, ще й нехрещена дитина. Земля, котру він так дуже хотів купити—в руках нашої комуни... Краще було б, якби він був десь у тих своїх мандрах дожив свого віку. Ми йому тепер ще більш будемо чужими. А нашу Комуну він заходиться гнати димом з його не своєї землі. Отак, як отоді Красенків...

Марійка й Олена:

— Ми його вкоськаємо.

— Втягнемо його до Комуни.

— І не думайте!

— Ось тоді побачимо!

— Я вийду сама розпитати в тих, що біля криниці за селом.

Виходять.

Олена:

— А ми з Марійкою підем оповістити про це в Комуні.

Нікого. Входять — піп і Трохим:

— А ті троє мене не пізнали.

Піп:

— Ти дуже постарів. Але я то ще здалеку тебе впізнав. Де ж ти був? Що бачив? Як прогнали тебе тоді з села з-за тої пожежі, що вчинив був твій батько,— не мали ми й чутки про тебе.

— Скрізь я був і всього набачився.

— Божий світ догори ногами перевернули, сукини сини... Навіть твоя жінка перестала ходити до церкви.

— Невже?!

— Їй-богу! Посадив чорт Комуна на тій землі, котру ти так дуже хотів купити. Твоя чортиця Олена та оте злидарча Марійка — повиходили „заміж“.

— За кого?

— Хе-ха, ні за кого! Але повиходили. Отак, як ото виходить сучка весною... В тій чортовій Комуні вони... Так собі з якимись там хабалями живуть... Повінчав їх маніюка на смітнику. А я ні... з мене вони глузують, в комунську їх мать! В Олені — є вже нехрещене патерча.

— Чому ж ви не прохаєте в бога на них карі?

— Я молюся... Він милосердний нажене їм її. Їх усіх ще спіткає в нас отаке, як було колись в Іспанії за Христової інквізиції. Нехай ось тільки батько Петлюра приведе на наші землі чорних антантських вояків. В мене є ось із-за грязиці лист від моєї дочки... Так вона тут уже, ох пише! Знатимуть вони наших! Десятому поколінню закажуть мовчати про Комуна... А що ти почнеш проти них робити?

— Я перш усього добре до них придивлюся.

— Гаразд. А там, як настане день божого суда, то ми їхню комунію підпалимо й нехай іде вона чортові в зуби... Або може б нам і без бога? В них якраз оце досягають їхні поля й було б воно найкраще, якби їх з усіх боків і з середини гасом та сірничком... Гу? Залишиться тоді від них один попіл, а його та ще й вітер розвіє... Налякає ця пожежа інших і вони знов почнуть ходити до божого дому. Я їм повідпускаю їхні гріхи... Та й настане в нас уп'єть — хоч і не цар, хоч лише батько отаман... Він буде теж — і від бога, і вінчаний і хрещений. Повернуть мені церковну землю. Тобі позиче казна грошей і ти таки матимеш оці свої 50 десятин, самим богом тобі назначених.

Входить

Красенко:

— Доров... Я заходив до вас, отче. А матушка кажуть, що прийшов от він і що ви тут... Ну, де ж ти був, Трохиме? Що бачив? І чи то воно скрізь отакий переворот?

— Атож...

— Подлеці красние! Но ми, Трохиме, віримо, що справедливість і благородуміє в нас іще настануть... Ти на мене не гнівайся за то, що ми тоді купили в пана оці твої 50-т десятин. Тобі їх пан все одно не продав би. Бо дуже була набила йому Олена морду.

- Я не гніваюсь.
— А тепер твоя Олена...
— Я вже йому сказав — має нехрещене патерча, сама невінчана...
— А той її невінчаний, то таке селькорить на людей і на бога, що його, подлеця, мало вбити.
— То чого ж ви з ним панькаєтесь?
— Ми його вдостоїмо. Ми, Трохиме, повернемось на свою землю. Повернемо тобі твої 50-т десятин. На виплат і дешево. Ти із-за них он сколько натерпівся. Вони твої по всіх правилах. Бери їх... Ми свої триста десятин теж одберемо. Нехай ось тільки законная власть прийде. Ми їх і всю їхню комунію з тельбухами з'їмо.
— Я йому тут казав, що нам би їх ще до законної влади...
— Як?
— Спалити на пні їхні хліба.
— Резон! А тобі, Трохиме, це дуже добра нагода відвести на цьому душу, за все те, чого ти зазнав од дочки... Я тебе не намовляю, ти сам собі зваж... А невінчаного пса своєї Олени то треба б ще цієї ночі вхедекати. Бо він вже завтра й про тебе населькорить до своїх газет таку селькорію, що тобі не видно буде людям на глаза показатися.
— Я йому межі не переорював.
— Він таких і не селькорить! Він у тих своїх газетах обливає гарячим салом лише отаких, як я та ось наші батюшка.

Піп:

- Еге, сукин син...
— Ну, на мене нехай тільки гавкне.

Красенко:

- Як гавкне, то вже й укусить.

Піп:

- Він такий.

Красенко:

— Він уже всіх кращих людей перепінив своїм селькорівським пінявинням... Я тебе на нього не намовляю. Ти маєш свою голову на в'язах. Я тільки кажу — стережись, чоловіче, невінчаного пса своєї невінчаної дочки.

Піп:

- Такого маніюки я ще не бачив у своїому життю.

Красенко:

— Його прибила до нас більшовицька заверюха. Й такий він обережний, що ніде до його не підкрадешся. А якби я був оце ти, то я б прилащився до нього добрим тестем і — раз!

- По голові!

Додав піп.

Красенко:

— А ти б тоді, якби ти був я, то ти б тоді, а також і наші батьюшка та прийдешня законна власть — допомогли б тобі осістись на оцях твоїх півсотні десятинах...

— Спасибі — й вам обом і тій законній владі. Мені здавалось, що я забув про свою чорнушечку, але ви от розворушили...

— Ми й допоможемо тобі.

— Треба нам тільки

— ще цієї ночі

— заселькорити селякоря.

— а як досягнуть комунські

— поля,

— то їх з усіх боків

— і з середини

— гасом

— та

— сірничком!

— Добре! —

Відповів Трохим. Ловлять обидва його за руки й вдячно стискують йому їх. Входять — комунари та комунарки.

Олена:

— А ці круки чого тут?

Марійка:

— Що вони вам, тату, тут уже встигли на кру, кру?

Піп:

— Уже й „кру“... Я вступив привітати зморену життям людину.

— А я кілька років не бачив Трохима... Тоді, як укинули люди до полум'я його Діда, хотіли вбити його самого... Та йому пощастило вирватись, утекти... І ось аж тепер він, сердега, вернувся додому... Не зневажайте його.

Михайло:

— Не тобі, куркулю, нас учити.

Красенко:

— Оце чоловік твоєї дочки Олени.

Піп:

— Такий собі, невінчаний.

Комунари та комунарки:

— Не слинь, попогю! Пішли геть собі од нас до свого болота!

Трохим:

— О, ні... Ви не проганяйте їх.

Піп і Красенко:

— Ні, ні, Трохиме, і ми підемо. Нас тепер кривдять на кожному кроці.

Трохим:

— Почекайте... Вони встигли багато дечого наговорити... Скажіть тепер ще ви мені... як ви тут?

Олена:

— Живемо, тату.

Марійка:

— Тільки не так, як колись. Ми більш не віримо ні в попівські байки, ні у ворожіння ворожок.

Олена:

— Ми тепер зовсім не ті люди. Нас вкрай революція переродила. Оце мій перш усього — товариш, потім друг, а вже аж утрете — мій чоловік.

— Працюємо ми — численною комунуою. Маємо багато землі. Нашими стали й оці 50 десятин, які ви колись хотіли купити. Й з-за котрих ви так дуже натерпілися. А біля вас і ми, вся ваша сем'я... Та нехай йому грець і аби-що, всьому тому, що було.

— Ви бачили наші комунальні золоті лани?

Марійка:

— 200 десятин арнаутки, 400 білотурки, 150 ячменю, 50 вівса, чорніє в нас і пар...

Тарас:

— Маємо парового плуга. Велику череду й не менший шмат овець.

Устя — Із-за плечей комунарів:

— А гони на наших ланах не подвійні й не потрійні, а такі, що не видно їм і краю. І коли б ти згодився пристати до нашої Комуни, то ти б на тих безкраїх гонах аж он як одвів би свою втомлену душу...

— А що ж ти, стара, робиш в комуні?

— О, Устя

— для нас усіх,

— то немов

— наша

— рідна

— мати.

— Учимо ми її

— разом побіля

— себе читати та писати.

— Й тямить вона щось в цьому, в такі старечі літа?

— Ого!

— Ще й як!

— То доров була...

Обнялися.

— Доров і ти, дочко, й ти, Марійко, і ти, зятю... А як приймете мене, приблуду, до своєї Комуни, то я з радістю...

— Добре!

— Приймаємо!

Устя:

— Але в нас, Трохиме, тепер без попа й без бога.

— Це дуже добре. Комуні п'явок не треба.

— О?!

— То й вам

— революція

— розкрила

— очі?

— Роскрила.

— То доров

— були ще раз!

Обійми. Радість. Гомін.

— Ні, ні, ви не втікайте! —

Завертає Трохим попа і Красенка.

— Я, мої дорогі, за всі ці роки мого мандрування — обійшов усю Росію. Був у Леніна. В інших таких, як він. І трохи вони, ці найчесніші люди, а найбільш оце наше бурхливе життя навело мене на розум... Я ваш, я з вами... Прийміть мене до себе.

Всі — Радісно:

— Приймаємо!

Впав навколюшки:

— А ви простіть — ти, Усте, ти, дочко, й ти, Марійко...

Підводять його:

— Забудьте про те, що було.

— Ви й сами тоді не менше намучились.

— А виною тому всьому було

— наше темне життя

— та оті, що розкошували на нашій темноті.

Трохим:

— А оцих двох круків треба заарештувати... Вони тут обидва намовляли мене спалити на пні ваші комунальні лани й убити ще цієї ночі тебе, зятю. За те, щоб ти їх не селькорив. В попа є в кешені лист із-за грямиці, від тієї його „законної влади“, якої дожидають у нас лише отакі круки, як ці два. Ходім. Ведімо їх до народного суду...

Бухнули комунари криком обурення. Немов огневі язики, тремтять вгорі їхні руки.

Виходять.